

Baron Žiga Zois.

(1747—1819.)

Ob stoletnici njegove smrti sestavil Viktor Steska.

V naši zgodovini imamo malo mož, ki bi tako blagodejno in učinkovito vplivali na svoj čas in s tem posredno na naslednjo dobo, kakor je to storil baron Žiga Zois, čigar stoletnico smrti obhajamo 10. novembra 1919.

Kako vse drugače bi se bilo zasukalo vse naše slovstveno delovanje brez Zoisa! Ali bi imeli Linharta, Vodnika, Kopitarja, Mateja Ravnikarja in vse druge, katere so potem ti možje navdušili za slovensko slovstvo? Brez teh pa bi bilo naše slovstvo ob koncu 18. in ob početku 19. veka prazno in mrtvo in kdo vé, ali bi se sploh oživilo. Zato Zoisu dostojna čast!

1. Zoisov rod.

Zoisova¹ rodbina izhaja iz Švice. Štirje bratje so se v prvi polovici 18. veka preselili v Berbeno na Bergamaškem v Gornji Italiji, kjer so si nakupili posestvo. Ker pa to malo posestvo ni nudilo dovolj dohodkov, sta se dva brata ločila: Francesco je odšel v Benetke in je postal trgovec, Mihael Angelo pa je prišel v Trst in pozneje v Ljubljano, kjer je vstopil v službo bogatega trgovca Avgušlina Codelli bar. Fahnenfeld.

Ime Zois se izvaja iz srednjelatske zoia (idem quod iocalia, manilia, gemmae, annulli etc., zoielli = lapides pretiosi. Du Cange VI, 1800 sq), kar pomenja biser; odtod priimek barona Zoisa »von Edelstein«. Luka Pintar piše v Ljubljanskem Zvonu, 1897, 245: »Z ljudomiljem in plemenitostjo, s svojo vnetostjo za blaginjo kranjske dežele in slovenskega naroda je baron Zois res zaslužil svoj priimek, kajti bil je res pravi biser naše domovine, tisti demant, ki je obrusil in izlikal marsikateri svetel kamenček v mozaiku tedanjega kranjskega prosvetnjaštva.«

Ker je bil Mihael Angelo Zois neutrudno delaven, posebno sposoben, zanesljiv in zvest, ga

¹ Cf. Sigmund Zois, Freyherr v. Edelstein, von Professor Richter. Laibach 1820. — Baron Žiga Zois. Sp. dr. Bleiweis v »Koledarčku slovenskem za leto 1855«. Str. 18 do 26. — Const. v. Wurzbach: Biograph. Lexikon, 60, 243—246. — V »Slovanskem zborniku«, 1885, št. 5 je priobčil B. Popelka Zoisov življenjepis, posnet po Kopitarjevi avtografiji. Cf. Ljublj. Zvon, 1885, 318.

je gospodar Codelli kmalu povišal in mu izročil vodstvo svoje trgovine, pozneje ga je pa privzel za druga. Leta 1735. je pa prevzel Mihael Angelo vso trgovino na svoje rame. V pogodbi je obljubil, da izplača Codelliju v petih letih 90.000 gold. in vsako leto za tvrdko še po 1000 gold. S tem je torej utemeljil svojo lastno trgovino. Leta 1739.¹ je postal plemenit in leta 1760. baron, ker je daroval cesarici Mariji Tereziji, ki je bila radi sedemletne vojske v stiski, 40.000 gold.

V tem času se je oženil z Ivano Bonazza² in ko mu je ta žena umrla, z Ivano Kappus. Ljudje so mu zaupali in magistrat mu je posojeval varstvene denarje, ki jih je dobro uporabljal pri kupčiji. Ko pa je magistrat nenadoma odpovedal posojilo, je moral vse vrniti. Vrnil je, ali težko je bilo, zlasti ker so še drugi upniki pritiskali, češ, morda pozneje ne bo mogel plačati. Zadrega je bila tem večja, ker se je raznesla novica, da je prišel njegov družabnik v Benetkah na boben. Bržkone je umrl v Benetkah njegov brat in mu je svoj delež pri trgovini zapustil; njegov drug pa je prišel v stiske. Zois je hitel v Benetke, dognal, da bi mogel rešiti še 7000 gold., toda uničil bi družabnikovo rodbino, zato se je pri sodnji odpovedal vsaki odškodnini. S tem si je pa pomnožil ugled in dobil posojila, kolikor je hotel.

Blagoslov ni izostal, bogastvo je rastlo. Čeprav je imel sijajno gospodinjstvo, čeprav je bil radodaren do svojih uslužbencev, čeprav je v svoji oporoki določil petim svojim sinovom po 75.000 gold. in je svojo ženo dobro oskrbel, je ob smrti zapustil še poldrug milijon goldinarjev.

2. Zoisovo življenje.

Njegov prvorojenec je bil Sigmund ali Žiga. Rojen je bil v Trstu 23. novembra 1747. Mati mu je bila slovenskega rodu Ivana Kappus pl. Pichelstein.³ Vsa rodbina se je kmalu po Žigovem rojstvu za stalno preselila v Ljubljano. Oče je imel

¹ Miklosich: Kopitars kleinere Schriften, 5.

² Argo, 1895, 136.

³ Ta rodbina je bila 15. oktobra 1693 nobilitirana. Cf. Argo, 1875, 136.

trgovino z železom, skoro edino na Koroškem in Kranjskem. Mladi Žiga se je učil najprej doma v Ljubljani, potem ga je poslal oče v Reggio na Modenskem v plemiško akademijo. Tu se je naučil dobro italijanskega jezika in je v tem jeziku pričel zlagati sonete, madrigale in druge vrste pesmi. Ostareli oče ga je pa kmalu poklical domov, da bi mu pomagal pri trgovini. V trgovski posel se je kmalu tako uživel, da je mogel sam voditi vso očetovo trgovino in da so njegovo spretost občudovali starejši uslužbenci, razni dopisniki in naročniki. Z bistrim očesom je pregledal vse poslovanje, hitro je napravljaj svoje sklepe, bliskovito je odgovarjal dopisnikom. Ker je znal čas dobro in koristno razdeljevati, mu je še vedno ostala kaka urica za nadaljnji uk. Učil se je modroslovja, naravoznanstva, prirodopisja in računstva; lotil se je sploh vsega, če je le slutil, da bi mu utegnilo kdaj koristiti; najbolj se je pa oprijel rudinstva, kemije, rudarske in topilniške vede. Učitelja sta mu bila zlasti P. Gabriel Gruber, po katerem ima Gruberjev kanal svoje ime, in P. Josip Maffei. S tema je delal najraznejše poizkuse, presojal načrte in osnutke o osuševanju barja, o zboljšanju podnebja, o povzdigi domače obrtnosti. Vsled tega zanimanja ga je imenovala 28. decembra 1772 »Kranjska družba za kmetijstvo in koristne umetnosti« za svojega uda.

V trgovskih in brodarških poslih je vlada malokaj ukrenila, da ne bi bila prej vprašala Zoisa za svet. Glede osuševanja barja in naprave Gruberjevega kanala so se z njim posvetovali velikaši in guvernerji: Linzendorf, Auersperg, Brigido in njih nasledniki. Svoje mnenje je vedno razodeval prostodušno in nesebično.¹

Med l. 1775. in 1778. se je trgovina z železjem nenadoma poslabšala. Ruske in švedske ladje so preplavile pristanišča z železom. Zois se je zelo trudil, da bi se ohranila domača obrt na Koroškem in Kranjskem, kar bi se doseglo le, če se ohrani domače železarstvo. V ta namen je izposloval dovoljenje, da bi smel spraviti v Ljubljano različne vrste železnih izdelkov tujih krajev. Potem je skliceval na posvet znanstvenike, veščake v železarstvu, pa tudi izkušene kovače in ključarje. Poizkušali so tuje železo na najraznejše načine in ga primerjali domačemu. Plod teh poizkusov, preiskav ter tehtnega razglabljanja je bil Zoisov sklep, da mora pričeti prav tako fino železo variti.

Da bi severno železo izpodrinil iz sredozemskih pristanišč, se je lotil z vso vnemo rudarskih

ved. V ta namen je tudi prepotoval Švico, Nemško, Nizozemsko, Francosko in Italijo. Povsod je zasnavljal trgovske in znanstvene zveze, nabiral tuje izkušnje o dobavi železa, skrbno je opazoval, kaj bi se dalo pridobiti v korist domače obrti. Ogledoval si je potoma topilnice. S prirodoslovci, kemiki in mineralogi je pričel dopisovati. V kemiji in rudoslovju se je sam tako izobrazil, da ga je več učenih družb imenovalo za svojega člana, n. pr. »Prijatelji naravoznanstva v Berolinu« 28. oktobra 1782. S to družbo in njenimi učenjaki si je redno dopisoval, jim poročal o svojih izumih, jim razodeval svoje mnenje, jim pošiljal kranjske fosilije in redkosti, hkrati jih je prosil pojasnil in rudnin, ki jih tu ni bilo zaslediti. Zato mu je profesor Klaproth 16. septembra 1805 iz Berolina sporočil, da namerava s Karstnom in Wernerjem novo na Koroškem izkopano rudnino, ki jo je Zois zasledil, imenovati Zoisit.

Pripomniti pa je, da sta dve cvetici, campanula in viola Zoisii imenovani po Zoisovem imenu, toda ne po Žigu, ampak po njegovem bratu Karlu, ki je bil znan botanik in je leta 1800. umrl. Njemu na čast se imenuje neka v Indiji rastoča trava Zoisia.¹ Tudi »Imperialis Leopoldino-Carolina Academia Naturae Curiosorum« v Erlangenu ga je sprejela 17. januarja 1793 med svoje ude. V diplomu pove tudi vzrok: »ne le radi mnogovrstne in obširne vednosti, ampak posebno radi truda, s katerim nabiraš in hraniš prirodnine, si po svetu proslavil svoje ime.«² Po tedanji navadi si je moral izbrati kot član akademije posebno ime; izvolil si je ime Caius Balbillus secundus. »Académie celtique« v Parizu ga je imenovala za svojega člana 29. oktobra 1806. K mineraloški družbi v Jeni je pristopil 27. septembra 1807, k dunajski c. kr. kmetijski družbi 8. marca 1808 itd.

Zois je večkrat rekel: »Gore, priroda in zvest prijatelj so velike in mogočne stvari.«³ Pristrčno ga je veselilo, da je prišel nadvojvoda Ivan občudovat Savico. Leta 1807. je ondi postavil spomenik, ki ga je izdelal na Bohinjski Beli Lenart Kelbel.

Žiga Zois je bil na Kranjskem pravi mentor za prirodoslovje. Njegova zbirka je bila bogata in vzorno urejena. Malokateri prirodoznanec je potoval skozi Kranjsko, da bi si ne bil ogledal te zbirke, da ne bi bil dobil kake rudnine ali vsaj pojasnil in napotkov; marsikateri prirodoslovec je pa nasprotno tudi na Zoisa ugodno in spodbudno vplival in mu izročil ali pozneje poslal kako rud-

¹ Bleiweis: Koledarček slov. za l. 1855., str. 19.

² Richter, l. c. str. 10.

³ Bleiweis, l. c. str. 20.

¹ Richter, l. c. str. 8.

nino, kakršne doslej v Zoisovi zbirki še ni bilo. Izmenjaval je rudnine z inozemstvom, zlasti z Italijo. Tu sta ga podpirala učenjaka Deodat de Dolomi in cavaliere J. Morosini iz Benetk. Železno rudo z otoka Elbe je razpošiljal v veliki množini. Vsem svojim pošiljtkam je prilagal tudi domače rudnine, zlasti živosrebrne iz Idrije in Tržiča. Po njem so po širnem svetu postali znani tudi polhograjski gorski kristali, ki se odlikujejo po svoji rdečkasti in zeleni barvi. Marmoroškim demantom podobne gorske kristale je dobival s Slivnice pri Cerknici, grahovec z Blegoša. Poslej se je sled za to rudnino zgubil. Iskal je z velikim naporom okamenine ter si zaznamoval glavna nahajališča. Zlasti se je trudil, da je spoznal kraje, kjer se nahaja marmor, rogoličnik in jaspis. Poskrbel je, da sta se rogoličnik in jaspis prodajala tudi zunaj dežele za izdelovanje dragocenih posod. V 15 letih je razposlal 5707 kosov rudnin in okamenin raznim znanstvenikom in muzejem, zlasti c. kr. dvornemu muzeju na Dunaju.¹ Njegovo zasebno zbirko rudnin je po Zoisovi smrti kupila država za 6000 gold. in jo poklonila leta 1823. ljubljanskemu deželnemu muzeju, čigar pravi biser je še sedaj.²

Čeprav pa je Zoisa tujina po zaslugi cenila, je užival vendar največje spoštovanje doma. Njegov obsežni duh, vsestranska omika, bogate izkušnje, temeljiti uk, lepe znanstvene zbirke so ga usposobile za mentorja v domači deželi, ali, kakor pravi prof. Richter, za splošen slovar, kjer ni bil noben list prazen, kjer pa si našel nakupičeno in skrbno urejeno vse, kar se je tikalo domače zemlje.

Zoisovo rodoljubno srce se ni zadovoljilo, da je viselo z ljubeznijo na svoji domovini, ampak je izkušalo pomagati svojim rojakom z umom, izkušnjo in imovino; prizadeval si je, da bi jim blaginjo povečal za sedanost in prihodnost. Vse njegovo delovanje je izviralo iz srčne dobrote. Povsod in vsakomur je želel pomagati, zlasti pa je pospeševal vse, kar bi bilo domovini v prid.

Leta 1779., v 32. letu, je bival Zois v Rimu. Tu ga napade protin v nogah. Zdravniki so mu kri puščali in kmalu je ozdravel. Povrnili se je v domovino in zopet živel za trgovino in vedo.

Radi velikega tekmovanja se železarstvo ni več tako izplačevalo, kakor v poprejšnjih časih, vendar pa je Zois še vedno vzdrževal topilnice v Bohinju, na Javorniku in v Mislinjah na Štajerskem in jih tudi sam nadziral. Mislinj se spominja v Drobčnicah XV., 1861, 120, tudi Anton Martin

Slomšek: »Mislinjske fužine je imel svoj čas baron Žiga Zois v posesti, velik dobrotnik preprostih kmetov, kakor učenih pisateljev. Še imenujejo Mislinjčani zeleno rusovsko ajdo Cojzlo, katero je ranjki iz Rusije poskrbel, naj bi jo kmetje po tej hladni dolini sejali, kjer je slana tako rada doma, da v 10 letih le enkrat ljudem ajde ne pomori; cojzla,¹ mraza vajena, se pa ne straši slane. Od Zoisa je fužine dedoval Anton pl. Bonazza.« Ta Anton Bonaczy pl. Bonazza je bil Zoisov nečak. Ob nakupu tvornice in topilnice v Mislinjah se je z baronom Zoisom dogovoril, da bo ob baronovi smrti ustanovil v njegovem imenu ubožno in mašno ustanovo z glavnico 2000 gold. kovinske veljave, in sicer na Primskovem pri Kranju. Ustanova se je 1. februarja 1821 vknjižila na Mislinje, ustanovno pismo pa je z dne 11. aprila 1821. Ustanovo sta Zoisu nasvetovala dr. Wurzbach in Zoisov spovednik in prijatelj kanonik Matej Ravnikar.

Zois se je na svojih uradnih potih v Bohinju in na Javornik, pa tudi na svojih drugih izletih in na lovu na Gorenjskem tako udomačil, da je še v poznejših letih posamezne kraje bolje poznal kakor ljudje, ki so ondi živeli.

Valentin Vodnik se je za svojega bivanja na Koprivniku leta 1792. natančno seznanil s Zoisom. Zois ga je navdušil za planine in ga učil rudninoslovja. Zato je Vodnik prepotoval najlepše kraje na Kranjskem in nabiral rudnine za Zoisovo zbirko. V svojih pismih se Zois večkrat spominja gorskih izletov in naroča Vodniku, kako naj skrbi za gorske vodnike, n. pr. za Kosa in višjega topilničarja Žerovnika.²

Vedoželjnost ga je vodila na najvišje gorenjske vrhove, pa tudi v najnižje delavnice rokodelcev in obrtnikov. Njegova neprisiljena prijaznost mu je odpirala vsa srca. Udeleževal se je vseh posvetov, kako bi se zboljšala obrt, kako pospešil kak nov izum. Zanimal se je za ledino, za izboljšani plug, prav tako pa tudi za vse pridobitve v učenem svetu. Z rokodelci je premišljeval ob novem stroju, kako bi se dala tvarina bolje obdelati.

Njegova soba je bila podobna fizikalnemu kabinetu, kamor je smel vsakdo kadarkoli vstopiti, če je prosil nasveta. S tem je pa Zois tudi spoznaval mlade talente, jih vzpodbujal k vztrajnosti in napredku in jih podpiral. V Ljubljani je mnogim obrtnikom pomagal; nekaj obrti je v Ljubljani tudi na novo uvedel, n. pr. pečatarstvo in

¹ C. Wurzbach: Biograph. Lexikon, 60, 243—246.

¹ Glej tudi Bleiweis, I. c. str. 21.

² Fr. Orožen: Vodnik kot turist. Ljublj. Zvon, 1895, 541—545.

² Die Eröffnung des Landesmuseums in Laibach am 4. Oktober 1831.

puškarstvo, podpiral pa je tudi zvonarstvo. Fajansno (porcelan) tvornico v Gradišču je obranil pogina in jo dalje vodil. Za to tvornico je izdal 36.000 gold.

Ljubljanskim in kranjskim znanstvenikom sploh je bila njegova hiša pravo središče.¹ Navduševal jih je, odlikoval, podpiral z nasveti in s svojim vplivom. Več let je bil voditelj »Kranjske kmetijske družbe«. Narodova olika, čistost slovenskega jezika, zgodovina slovenskega slovstva in tiskarstva, starinoslovje, domače pesništvo, sploh vse, kar se tiče domovine, mu je bilo ljubo in drago, najbolj pa je pospeševal domače rudninoslovje, slavistiko in tehnologijo. Glagolico in cirilico je bolje čital kot veščaki. Zadnje mesece svojega življenja je še pregledaval Vodnikove pesmi, kakor mu je prej pomagal pri sestavljanju slovenskega besednjaka in pri kranjski zgodovini. Naročil je tudi dvema kmetoma, da sta potovala po Slovenskem in iskala starih knjig. Zasedila sta poleg drugih tudi deset Dalmatinovih biblij.²

Licejski knjižnici je podaril mnogo knjig, n. pr. leta 1807. zbirko *Scriptores rerum austriacarum*, slovanske knjige, ki jih je kupil iz Japljeve zapuščine, klasike itd. Po njegovi smrti pa je prišla vsa njegova knjižnica v licejsko knjižnico. Gubernij je namreč 23. julija 1820 zahteval, naj vodstvo modroslovne šole z bibliotekarjem licejske knjižnice poizveduje, je li so Zoisovi dediči pripravljeno prodati knjižnico in koliko bi zahtevali zanjo; napravi naj se zapisnik vseh knjig in pove, kako bi se porabili dvojniki (duplikati). Seznam je izkazal 4109 zvezkov, večinoma prirodoslovne, kemijske, rudarske in rastlinoznanske vsebine. Cenjene so bile na 7263 gold. 29 kr. Licealka je imela izmed teh knjig le 71 del v 224 zvezkih. Cesarski sklep z dne 9. aprila 1823 je dovolil za nakup knjižnice 7000 gold. kov. denarja iz šolskega zaklada. Tako je bila Zoisova knjižnica rešena domovini. Radi obilice redkih slovanskih in slovenskih knjig je bila ta dobava neprecenljiva.

Hkrati je bil dovoljen tudi nakup rudninske zbirke, o kateri smo že govorili. Tudi to zbirko so shranili v licejsko knjižnico, ker so bile rudnine

¹ Baron Zois ist das Zentrum der Cultur in Krain. Er ist nicht nur Freund und Beförderer, sondern auch im hohen Grade Kenner des Slavischen, Glagolitisch und cyrillisch liest er fertiger als die Herrn von Métier selbst. V. Jagić: Briefwechsel zwischen Dobrovsky und Kopitar. Berlin. 1885. Str. 9.

² Tako sporoča Jernej Kopitar 6. februarja 1809 Dobrovskemu v Prago. V. Jagić: Briefwechsel zwischen Dobrovsky und Kopitar. Str. 35.

v Zoisovih omarah tako shranjene, da so spodnji prostor zavzemale rudnine, gornji pa knjige. Te omare s knjigami in zbirkami so prenesli v licejsko knjižnico šele 22. julija 1824.¹

Radi neumorne delavnosti in radi velikega ugleda so mu zaupali vsi meščani, zato tudi brez njega niso nič važnega ukrenili.

Njegov duh je želel vedno izboljšavati in lepševati. Ko so zavoljo cesarske odredbe, naj se mestna obzidja podro, pričeli tudi v Ljubljani mestne zidove rušiti, je kupil Zois poleg svoje hiše stoječi zid in ga dal podreti; z ruševinami je napolnil mestni jarek tik zidu, svet poravnal in napravil na njem nekak botanični vrt, ki se je imenoval Zoisov drevored. Poleg tega prostora je pa kupil od grofa Turjaškega še vrt, ki je bil zelo prostoren, a dotlej ljudstvu nepristopen. Zois ga je odprl vsem ljudem. Po teh drevoredih so se vozili ljudje celo s kočijami, tu so se vršile tudi veselice. Ko je potovala n. pr. leta 1790. princezinja Elizabeta iz Inomosta skozi Ljubljano, se je peljala na izprehod na Zoisov vrt. Ko jo je leta 1802. zopet privedla pot v Ljubljano, ji je napravil častniški zbor na Zoisovem vrtu veselico s turško godbo. Ta Zoisov vrt je postal prvo razvedrišče v Ljubljani. Tu je postavil tudi poletno jahalnico. Vse delo ga je stalo 30.000 gold. Ta vrt je vzdrževal do leta 1809., ko so prišli Francozi v deželo. Ime »Zoisov graben« vzdolž II. mestne deške šole se je do danes ohranilo. S tem Zoisovim delom je bilo ustrezno tudi Krakovcem in Trnovcem, ki so pridobili takisto pripraven in primeren dohod v mesto.²

Tudi za novo gledališče v Ljubljani se je Zois zelo zavzel, ko so leta 1765. pričeli z delom. Primeroma največ akcij je sam podpisal in daroval za gradbo potrebno železo. Delovanje ljubljanskega gledališča je pazljivo spremljal. Spoznal je važnost gledališča; milo se mu je pa storilo, ko je opazil, da se goji v njem le nemščina in laščina, da so pa slovenščini zaprta vrata. Ali je Zois kaj vplival na prvo slovensko opero »Belin«, ki jo je uglasbil kamniški učitelj in organist Jakob Zupan leta 1780., ni znano; gotovo pa je, da je zlagal slovenske pesmi, ki so jih v letih 1770.—1790.³ v gledališču peli laški operni pevci. Kopitar poroča: »Ko se včasih ni nihče nadejal, da se bo pela med laškimi tudi slovenska pesmica, je zapel pevec ali pevka sredi spevoigre domačo pesmico, ki jo je

¹ Mitteil. des Musealvereines f. Krain, 1907, 59.

² Ivan Vrhovec: Prva izprehajališča in prvi javni nastadi v Ljubljani. Ljubljanski Zvon, 1894, str. 14.

³ Laibacher Wochenblatt, 1887, Nr. 343.

zložil Zois, v parterju in ložah pa je zadonel vesel hrup in plosk, da ni moči popisati.¹ Toda Zois s tem še ni bil zadovoljen; želel je spraviti na oder slovensko igro; zato je prigovarjal Linhartu, da je priredil dve igri: »Županovo Micko« leta 1789. in »Ta veseli dan ali Matiček se ženi« leta 1790. Tudi Vodnika je osokolil, da je priredil v slovenskem jeziku Kotzebuejevo igro »Der Hahnenschlag« pod naslovom »Tinček Petelinček«, ki so jo leta 1803. igrali otroci v ljubljanskem deželnem gledališču.² Po Levstikovi in Pintarjevi sodbi je Zois prevel Bürgerjevo balado »Lenoro«. Luka Pintar jo je objavil v »Zborniku Slovenske Matice«, IV, 160.

Človek bi mislil, da je moral biti mož, ki je toliko delal, jeklenega zdravja. Žal, ni bilo tako. Udnica se je vedno pogosteje oglašala in mu često ovirala vsako delo. Od leta 1789., torej od svojega 42. leta, ni mogel več hoditi in nadzirati svojih topilnic. Jeseni 1793 je bil zadnjikrat na Gorenjskem; od leta 1797. pa sploh ni prišel več iz svoje hiše. Dolgih 22 let je preživel v postelji ali na svojem stolu, ki si ga je sam omislil. Na tem stolu sedé, je pisal in, če je bilo treba, pognal z roko kolo, da se je odpeljal na drugi del svojega stanovanja. Noge so mu namreč popolnoma ohromele. Mirno in bogovdano je prenašal svoje pogostoma neznosne bolečine. Koliko noči je brez spanja prečul! Vendar tudi ta čas ni preživel brez dela. Čeprav razen glave ni mogel premikati nobenega uda, je vendar tudi to dobro uporabil, da je čital in premišljeval.

Posle svoje trgovine je oskrboval sam s pismi ali pa po svojih uradnikih. Za potrebne stavbe ali poprave je snoval sam načrte, jih sam risal ali pa dal drugim podrobno izvršiti. V trgovini ni nazadoval in rudarstvo se je redno razvijalo, dokler niso francoske vojske razmer dočista spremenile.

V svoji sobi je sprejemal, na svoj stol priklenjen, odličnjake:³ kneze, državnike, vojaške dostojanstvenike in potujoče učenjake. Z vsakim se je znal prijetno razgovarjati. Gladko je govoril najimenitnejše evropske jezike in o vsaki stvari je vedel kaj povedati. O njem so govorili, da se z

isto temeljitostjo lahko razgovarja o črevlju, kakor o najvišjih znanstvenih predmetih. Vedno pa je vedel govor tako zasukati, da je zanimal gosta. Vsakdo se je poslovil od njega zadovoljen, ker ga je plemeniti in duhoviti razgovor razveselil.

Poleg telesnih nadlog je moral izkusiti Zois tudi mnogo dušnih bridkosti. Trikrat so pridrli Francozi v Ljubljano (1797, 1805 in 1809). Radi vojske je bil ves promet zavrt; delo se ni tako odsedalo ko poprej, trgovina je pešala. Vendar so tudi Francozi spoštovali Zoisa in mu uslišali marsikatero prošnjo za svoje uboge rojake. Ko se je morala leta 1805. avstrijska armada nagloma umakniti iz Italije, niso mogli 300 bolnih vojakov dalje odpeljati. Zois jim je dajal pet tednov potrebnega mesa in vina.

V burni dobi francoskih vojsk je pisal Zois dnevnik. V ljubljanskem muzeju sta shranjeni dve drobni knjižici, pisani s svinčnikom. Prva je Zoisov dnevnik iz let 1805. in 1806., druga iz leta 1809. Izpisek iz prvega dnevnika je objavil dr. Janko Kotnik v »Zori«, 1911, 65—70, drugega je podal Avgust Dimitz v »Laibacher Wochenblattu«, leta 1886., Nr. 315—320. Oba dnevnika sta velike vrednosti za spoznavanje dotične dobe, še bolj pa, da moremo natančneje razmotrivati Zoisov blagi značaj, ki sredi neznosnih muk in bolečin potrpežljivo vztraja.¹

Čeprav se je Zoisu upiralo vsako zunanje slavlje, čeprav mu je bil zoprni vsak nepotreben lišp, ga je vendarle veselilo, da ga je cesar Franc I. odlikoval 30. aprila 1809 s komanderskim križem Leopoldovega reda. Izročil mu ga je deželni guverner baron Rosetti.² Celo v oporoki je naročil, naj mu ta red pripno na mrtvaško obleko.

Po svojem rojstvu je podedoval lepo imetje, blago srce po svojem očetu; oliko, vednost in srčno izobrazbo si je pa moral sam pridobiti.³

Zois je živel v dobi prosvetljenosti, ko so mali duhovi vero in Cerkev radi zasmehovali, zaničevali in preganjali, se zavzemali za brezboštvo ali pa za deizem. Ne bi bilo čudno, ko bi se bila tudi vedoželjnega Zoisa polastila kaka mrvica tega naziranja, toda trdna vera mladostnih dni mu je ohranila mir. Nekateri svobodomiselnici so smatrali Zoisa za svojega, vendar zmotno, kakor bomo še videli.

Zois se bržkone radi boleznii ni oženil. Svojim sorodnikom je bil zvest tovariš in prijatelj, oče-

¹ Beinahe jährlich um Ostern kommen ital. Opern nach Laibach: für diese pflegte B. Z. in früheren Jahren immer die beliebtesten Arien ins Krainische zu übersetzen, und der Versuch fiel nicht unrühmlich aus, selbst die Wälschen fanden es cantatissimo, nicht so das deutsche. V. Jagić: Briefwechsel zwischen Dobrovsky u. Kopitar u. a. Süd- und Westslaven. Berlin. 1897. Str. 331.

² Anton Trstenjak: Slovensko gledališče. 27—29.

³ Kopitar jih nekaj našteva, n. pr.: lord Dunkworth, knez Metternich, nadvojvoda Ivan. Miklosich: Kopitars kleinere Schriften. Str. 8.

¹ Cf. tudi Ivan Vrhovec: Francozi so tu. Ljublj. Zvon, 1894, 358—361, 412—417.

² Carniolia, V, 385.

³ Richter, I. c., str. 17.

tovski svetovalec, pomočnik in podpornik. Zato so ga častili kot svojega očeta. Pa tudi Zois je bil hvaležen za vsak izraz odkritosrčne ljubezni. V življenju se je ravnal po načelu: Ne žali nikogar! Zato je tudi v pogovoru vedno branil ali vsaj izgovarjal odsotne in šibkejše.¹

Neki duhovit knez je ob Zoisovi smrti pisal: »Bridko občutim izgubo našega dobrega prijatelja barona Zoisa. Čeprav sem ga le malokdaj in le za kratko dobo videl, sem bil vendar vedno ginjen, opazujoč njegove redke dušne in srčne lastnosti. Koliko vednosti je imel ta mož; koliko gorečnosti za uk! Koliko vztrajnega in različnega napora, koristnega in natezljivega ga je stalo! Koliko potrpežljivosti in vdanosti pri tolikem trpljenju in koliko sočutja za trpljenje drugih ljudi je kazal! Kolika dobrotljivost srca, kolika pripravljenost vsakega poslušati in mu dobro svetovati! Kdo ne zapade v zrelejši dobi, zlasti če je še obremenjen s fizičnim trpljenjem, v neko samopašnost? Zois pa je, misleč na domovino, prijatelje, rojake in nesrečneže, pozabil sam nase. Kako ljubezljiv in dobrovoljen je bil v družbi, čeprav ni bil nikdar prost bolečin! Tako je znal svojo bol zatajevati, da so radi tega tudi drugi nanjo pozabili. Pri vsem tem je bil prost čestihlepnosti, razen da bi čimveč dobrega storil.«²

Kako mirno je prenašal udarec, da pada blaginja njegove hiše! Trgovini v Benetkah³ in v Trstu, kateri je še vedno vzdrževal, sta vsled vojne prenehali; blago se je slabo odsedalo, zaloge so se kupičile. Dokler je mogel, je vztrajal z delom v svojih rudarskih podjetjih. Toda sila je rastla. Vojska je pogazila vse plodove mirne obrtne delavnosti; trgovina je popolnoma prestala, državni popirji so padli, draginja je nastopila, kredit je bil omajan. Trgovine, ki so bile Zoisu nad 100.000 gold. dolžne, so plačilo odpovedale; vojni davki so rastle, francoske nasilne kontribucije so ljudstvo trle; Zois je moral železne zaloge pod ceno prodajati.⁴ Žrebljarjem v Bohinju ni mogel Zois več sproti izplačevati zaslužka (22. junija 1812). Vsem uslužbencem je moral plače znižati, kakor leta 1778. Mnogo rudarjev je zapustilo delo (sporočilo 13. julija 1812). Oskrbnik Koder je svetoval, naj se bohinjski rudniki prodajo Bodlaju (Wodlei) v Kropi ali pa Thomannu. Pogajanja so se razbila. Malo

pred smrtjo jih je prodal Zois svojemu nečaku Karlu baronu Zoisu dne 7. oktobra 1819.

Ganljivo je čitati, kako je želel Zois, vedno se s smrtjo boreč, urediti svoje imovinske razmere in zapustiti dedičem popolnoma urejeno premoženje. Rudnike in topilnice je imel na Javorniku, na Radovini, na Bohinjski Bistrici in v Starih Fužinah, v Ljubljani pa hišo s pritikinami. Ta hiša je bila leta 1765. tako urejena, kakor jo še sedaj vidimo.¹

Pri vseh teh težavah Zois ni stokal. Navajen na zmerno in trezno življenje, se je omejil na najpotrebnejše in je varčeval, kjer je le mogel. Bridko je bilo gledati dvainsedemdesetletnega moža, kako mu list za listom vene v vencu zemeljske sreče in kako mu odmirajo zvesti prijatelji in služabniki: hrast med mladim brstjem.²

Kdor je gledal Zoisa v njegovih mladih letih, čvrstejšega, zdravejšega, bogatejšega, jasnih lic, navdušenega za vse dobro in lepo, je moral priznati, da je izreden mož. Kdor ga je pa gledal zadnje dni, kako je oslavljen sedel na svojem prevoznem vozičku, preprost, brez vsakega sijaja, je moral čutiti nekako sveto spoštovanje pred preizkušnim modrijanom.

Zois je bil sicer vse svoje življenje veren in je to tudi očitno kazal, saj je posebno ljubil in spoštoval duhovnike, n. pr. Vodnika, P. Damascena Deva, Mateja Ravnikarja, dr. Jakoba Zupana itd., katere je z vsakojakimi dobrotami obisipaval, vendar se je šele v poznejših letih lotil temeljitejšega premišljevanja verskih resnic. Ta uk ga je tako izpopolnil, da je postal prav bogaboječ kristjan. Res, da je bil že dolgo vrsto let pripravljen na smrt, vendar se je zadnje dni svojega življenja izključno le pripravljaval za odhod s tega sveta. Njegov spovednik je bil, kakor smo že omenili, njegov prijatelj, pisatelj in poznejši tržaški škof Matej Ravnikar. Uredil je vse posvetno, pobožno je prejel svete zakramente in umrl 10. novembra 1819, deset mesecev za svojim prijateljem in primiznim tovarišem Valentinom Vodnikom. Pokopal ga je škof Avguštin Gruber 12. novembra ob treh popoldne pri Sv. Krištofu. Kljub slabemu vremenu se je vendar vse trlo ob sprevodu, katerega so se udeležili: učenci normalke, gimnazije, liceja, duhovščina, kapitelj. Nosili so ga dijaki. Ob rakvi so stopali črno oblečeni meščani s svečami v rokah. Za krsto so stopali sorodniki, prijatelji, znanci — skoro vse ljubljansko mesto.

¹ Richter, l. c. str. 19.

² Richter, l. c. str. 19.

³ L. 1794. je daroval, ozir. odpustil družini Peisone, ki je s slabo upravo uničila njegovo tamkajšnjo trgovino, 60.000 gold.

⁴ Richter, l. c. 20.

¹ Argo, 1895, 209 in d.

² Richter, l. c. 20.

Zoisov portret nam je ohranjen po Lanzedellyjevi risbi.¹ Zois je narisana sedeč na prevoznem stolu, ki si ga je sam dal napraviti. Stol ima tri kolesa, da se je mogel Zois sam voziti po 17 sobanah svojega stanovanja. Slikar Juri Šubic ga je naslikal v vestibulu ljubljanskega Rudolfinuma.

3. Zoisovi prijatelji.

Zois je bil samec, poleg tega hrom in torej ni mogel zahajati v družbo. Gotovo bi mu bilo dolgočasno, ko bi moral biti vedno sam. Pomagal si je s tem, da je imel vedno kakega gosta pri mizi. Taki stalni gostje so mu bili: prof. Penzel, Valentin Vodnik in Jernej Kopitar, bržkone pa so bili večkrat pri njegovem omizju tudi: Kumerdej, Japelj, Linhart, Matej Ravnikar in dr. Jakob Zupan. Oglejmo si te može, v kolikor so bili v zvezi z baronom Zoisom.

O profesorju Abrahamu Jakobu Penzlu pripoveduje Jernej Kopitar² v svojem lastnem življenjepisu naslednje dogodke. Penzel je bil v l. 1795.—1798. profesor poetike, t. j. tedanje 6. latinske šole (po starem ustroju latinskih šol je bil 5. razred poetika in 6. retorika; ob Kopitarjevem času je bilo to uprav narobe). Penzel je bil učen in pošten mož, toda skoro vsak večer nekoliko ovinjen. Navada je bila, da so bili v vsakem razredu po trije obdarovanci (praemiferi) poleg petih pohvaljenih (accessit); Penzel pa je tedaj izredno samo Kopitarja uvrstil med obdarovance. Nekoč so prevajali Eneido. Penzel je menil, da bi bilo (Aeneid. IV, 611) po pomenu bolje čitati v »meritumque malis advertite numen«, mesto malis — malo. Kopitar pa zašepeta proti svojemu sosedu: »Nix nutz, esset enim hiatus.« Penzel opazi šepet in hitro vpraša: »Kaj ste rekli?« Kopitar zardi in se sramežljivo obtoži. Penzel pa odgovori: »Popolnoma prav, zato vas vpišem v zlato knjigo. Tako naj učenec sodeluje.« — Nekoč ga Zois naprosi, naj se po čolnu odpelje proti Igu in naj ondi preišče rimske spomenike. Penzel je to vestno storil, toda pri tej priliki pregloboko pogledal v kupico. Ko pristane zvečer čoln ob Zoisovi hiši na Bregu, odide Penzel takoj k Zoisu, da bi mu sporočil o svojem delu. Radi premočne pijače pa ni mogel paziti na gladki pod ter se, kakor je bil dolg in širok, prekopicnil pred Zoisa. Zois se je s

svojo materjo že dalj časa trudil, da bi profesorjevo slabost, če ne odpravil, pa vsaj omilil, pa sedaj se je prepričal, da zastonj. Zoisu se je pijančevanje silno gnusilo, zato ga je ta dogodek tako nemilo dirnil, da Penzla ni nikoli več povabil k sebi. Sicer pa tudi učna oblast z njim ni bila zadovoljna, zato ga je po štirih učnih letih brez pokojnine odpustila.¹ Penzel je Dio Cassia prevel iz grščine v nemščino. Ker je bil v denarnih zadregah, je v Krakovu zastavil rokopis z izvirnikom Reinarjeve izdaje, ki ga je opremil z obrobni opazkami. Baron Zois pa mu je poravnal dolg in mu vrnil rokopis z izvirnikom vred. V znak hvaležnosti je Penzel svoj natisnjeni prevod posvetil Zoisu, ki je bil tega dejanja zelo vesel.²

Valentin Vodnik se je kmalu potem, ko je bil imenovan (4. oktobra 1792) za gorjuškega kurata, seznanil z baronom Zoisom. Od leta 1794. sta si pridno dopisovala, leta 1796. pa je prišel Vodnik v Ljubljano za kaplana k Sv. Jakobu. Od tod je imel kaj blizu k Zoisu na Breg, čeprav tedaj še ni bilo šentjakobskega mostu. Po Kopitarjevem sporočilu je bil Vodnik odslej stalen Zoisov gost ali primiznik vsako opoldne.³ Zoisov vpliv se kaže v vsem Vodnikovem delovanju. Brez Zoisa bi Vodnikova zvezda ne sijala tako jasno, kakor jo poznamo. Najbolj proseva to razmerje iz Zoisovih v l. 1794.—1796. Vodniku na Gorjuše poslanih pisem.⁴ V teh pismih ga navdušuje, poučuje in presoja. V Ljubljani je bil Vodnik Zoisov hišni slavist, kakor se izraža Kopitar. Zois ga je nagoval, naj spiše slovensko slovnico in slovar. Obojega se je Vodnik res lotil, pa bil je prepočasen. Slovnico je pač izdal leta 1811., slovar pa je ostal v rokopisu.

Zois je Vodnika ljubil tudi radi njegovega veselega značaja. Kopitar, ki je bil devet let pri Zoisu in torej tudi Vodnikov primizni tovariš, imenuje Vodnika šaljivega prijatelja (amicus fop-pabilis, voll lächerlicher Seiten), ki je znal vse dobro zabavati in ni nikomur zameril, če so ga malo potegovali, n. pr. Kopitar. Isti Kopitar z veseljem pripoveduje, da je Vodnik poročal nemško nevesto z dvojezičnim ženinom. Ko je molil očenaš nemški, se mu je pri besedah: »daj nam danes naš vsakdanji kruh« ustavilo, da ni mogel

¹ Kopitars kl. Schriften, str. 8.

² Kopitars kl. Schriften, str. 5—7.

³ Dem er wie früher dem Penzel den Mittagstisch gab. Kopitars kleinere Schriften, str. 8.

⁴ Dr. E. H. Costa: Vodnikov spomenik, str. 45—62. Glej tudi razpravo: Dr. Iv. Grafenauer: »Valentin Vodnik — pesnik« v Knezovi knjižnici, XXII, 1918, str. 104 i. d.

¹ Pod risbo je napis: Sigmund Zois, Freiherr von Edelstein, gestorben den 10. Nov. 1819, alt 72 Jahre. Lanzedelly del. Gedruckt im lithographischen Institut in Wien.

² Miklosich: Kopitars klein. Schriften, str. 5 in 6.

nadaljevati. Kaj stori Vodnik? Urno je nadaljeval očenaš slovenski. Kopitar, ki je bil priča temu dogodku, je opoldne pri obedu Vodnika baronu zatožil; Vodnik pa je dejal: »Res je, toda dobro, da Bog razume vse jezike; lepo nevesto je pa dvojezični ženin lahko prepričal, da je bil moj slovenski očenaš resnično pravi očenaš.«

Tedanji vojni poveljnik v Ljubljani grof Bellegarde je bil leta 1806. poslan iz Ljubljane v Kotor, da bi pridobil to mesto za Francoze. Njegova šestnajstletna hči in nekako tridesetletna vzgojiteljica sta ostali v Ljubljani. Ti dve sta tožili Zoisu, da uprav najboljše ljubljanske kuharice ne znajo drugega jezika kakor slovenskega. Vzgojiteljica je pripomnila, da je kuharica rekla, da bi dami še lepši bili, ko bi znali slovenski. Kuharica se je bržkone izrazila, da bi bilo lepše, ko bi dami znali slovenski; vzgojiteljica pa je napak razumela ta stavek, ali ga ji je pa tolmač napak prevel. Zato je prosila, naj jima baron Zois pripomore k tej višji stopinji lepote, če pa že ne obema, pa vsaj mladi grofici. Zois se je pristržno smejal temu nesporazumu in takoj je ukrenil, da bi Kopitar grofico poučeval v slovenskem jeziku.

Kopitar je bil s tem predlogom zadovoljen in je precej drugi dan pričel s poukom. Ker pa ni bilo pripravne slovnice, se je moral Kopitar sproti pripravljati za vsako uro. Začel je torej v francoščini spisavati slovensko slovnico. Njegov spis je učenka prečitala, v dvomih vpraševala za pojasnila in se potrebnih besed in oblik naučila. V drugi uri je prišla na vrsto sklanja, v tretji sprega itd. Ker je bila učenka slovnično dobro izvežbana, ji pouk ni delal preglavice. Da bi se pa hkrati vežbala v slovenskem govoru, sta čitala Linhartovi igri: »Županovo Micko« in »Veseli dan ali Matiček se ženi«. Ker pa je besedilo teh iger precej nedostatno, sta tudi kar po izvorniku prevajala, Kopitar je pa služil za slovar. V dveh mesecih je grofica že lahko govorila s svojo slovensko kuharico. Rodbina Bellegarde je kmalu potem odšla v Gradec. Ker je Kopitar sestavil slovensko slovnico, čeprav v francoskem jeziku, se je pošalil z Vodnikom, da ga bo z izdajo slovenske slovnice prehitel, če se ne požuri. Vodnik, ki se je že več let trudil ob slovnici in slovarju, se je muzal, češ, kaj hočete s svojimi 5—6 polami francoskega rokopisa. Večkrat je zato Vodnik v šali vprašal Kopitarja, če je rokopis že v tiskarni. Kopitar je odgovarjal, naj ga ne draži, sicer bo kmalu tiskar govoril. Kopitar je natihoma dovršil svoj nemški rokopis slovenske slovnice in ga ponudil knjigo-tržcu Kornu. Ta ga je z veseljem sprejel, ker

Kopitar ni zahteval nagrade. Vodnik pa ni mogel umeti, kako bi mogel kdo spisati slovensko slovnico v nemškem jeziku, in sicer v zaporednih predavanjih, ki jo je sestavil prej v francoščini v preglednih tabelah. Ko pa je videl, da je istina, je bil silno poparjen in je hotel Korna pregovoriti, naj knjige nikar ne izda. Zois sam je moral posredovati, da se je Vodnik potolažil. Seveda je Vodnik očital Kopitarju, da je njegova slovnica nepopolna, ker nima sintakse. Dobri Vodnik se je potolažil in je Kopitarju celo pomagal pri slovnici.¹ Kopitar je na Dunaju svojo jezo na Vodnika kmalu pozabil in je sam priznal dr. Jakobu Zupanu v pismu 13. junija 1814, da »ljubi Vodnika, ker je tako dobra matica in vas mlade čebelice vodi na gore visoke, kakor pravi.«² Ko se je Kopitar v novembru 1808 poslovil od Zoisa in odšel na Dunaj, je Vodnik ostal pri Zoisu in je pričel pridno izdajati knjige, k čemur je nekoliko pripomogla tudi francoska vlada, ki je spremenila učni red. Vodnik je umrl 8. januarja 1819, torej deset mesecev pred Zoisom.

Jernej Kopitar (1780—1844) mora svojo slavo zahvaliti le Zoisu. Kot dijak 2. modroslovnega letnika (osmošolec) je prišel leta 1799. za domačega učitelja Zoisovemu nečaku pl. Bonazza v Zoisovo hišo. Tu je ostal tudi še nadalje, ko je odšel nečak na Dunaj učiti se kemije, rudništva in tehnologije.³ Bil je Zoisu za tajnika, knjižničarja in nadzornika rudninske zbirke. Še 15. aprila 1837 je pisal Kopitar prirodoslovcu in kustosu deželnega muzeja Henriku Freyerju, »da je pri Zoisu, tem nepozabnem možu, gojil rudništvo.«⁴ Kopitar je ostal pri Zoisu do novembra 1808, ko se je preselil na Dunaj, da bi se posvetil pravoznanstvu, kar pa je po dveh letih opustil. Dopisoval je do smrti s Zoisom in mu ostal hvaležen do konca, kar je zelo čudno, ker je bil Kopitar sumljiv človek in v svojih sodbah zelo piker. Samo nekaj oseb je našlo milost v njegovih očeh in o teh je govoril vedno spoštljivo, t. j. o slavistu Dobrovskem, o Mateju Ravnikarju in o Zoisu. Ko ga je nekdo (Čop?) iz Ljubljane prosil, naj mu spiše Zoisov življenjepis, mu je 12. junija 1831 odgovoril.⁵

¹ Kopitars kl. Schriften, str. 9. — Jagić, Neue Briefe zw. Dobrovsky und Kopitar, 332. — Kopitarjeva spomenica, str. 79—81. — Glej tudi Kopitarjevo slovnico, str. 388/9.

² »Amo et Vodnikum, quod tam bona matiza sit et vos mladus zcebelizas ducat ad gore visoke, ut ait.« Neue Briefe etc., str. 265.

³ Kopitars kl. Schriften, 5.

⁴ Dr. J. Mal: Kustos Freyer med slavisti. Čas, 1916, 196.

⁵ Priobčil A. Kaspret v Ljublj. Zvonu, 1889, str. 763.

»Carte blanche o baronu Zoisu ne utegnem izpolniti, fiat alias. Sicer je izdal življenjepis barona Žige Zoisa tedanji prof. hist. Richter v Ljubljani; pa ta življenjepis je presurov za tega finega duha. Nunc non vacat facere portraetum fidelius, sed faciam alias, vsaj tentabo. Bil je bodreč, tihega in stanovitnega ognja, za vse dobro in lepo sodelujoč mecenat« itd. Kako se je Zois razveselil, ko mu je Kopitar sporočil o odkritih freysinških spomenikih! Takoj je napotil Kopitarja in dr. Jakoba Zupana, naj se lotita razlage teh spomenikov, in sicer vsak zase popolnoma neodvisno od drugega.¹ Kopitar se je temu vabilu odzval, seveda je spis izšel šele leta 1836. v glasovitem delu »Glagolita Clozianus«.

Kopitar je bil že tedaj, ko je bil še pri Zoisu, mnenja, da so slovničarji le vestni opazovalci in sporočevalci vsakega jezika, ne pa postavodajalci. Zato je v pismu leta 1808. Dobrovskemu Vodnika ostro obsodil kot novotárja in hrvátarja.² Tudi na Dunaju je Kopitar še vedno nabiral knjige za Zoisa in mu jih pošiljal.³ V svojih pismih na Dobrovskega se je Kopitar o Zoisu zelo pohvalno izražal, zato mu je tudi Dobrovsky iz Prage 13. oktobra 1811 odpisal: »Kar mi iz pisem barona Zoisa sporočate, mi vedno jako ugaja, čeprav manj prija lastnemu samoljubju.«⁴

In dr. Jakobu Zupanu piše Kopitar 20. februarja 1814: »Crede mihi, qui cum barone Zois vixit, non potest gustare hujates maecenaticos« (Verjemi mi, kdor je živel skupaj z baronom Zoisom, ne more prenašati tukajšnjih mecenatkov).⁵

Zois je mnogo občeval tudi z Linhartom (1756—1795). Gotovo ga je on pregovoril, da je »steze popustil nemškega Parnasa« (Prešeren) in priredil v slovenščini dve igri: »Županovo Micko« (1789) in »Veseli dan ali Matiček se ženi« (1790). Potem se je lotil domovinoznanstva in pričel pisati domačo zgodovino. Zois piše 20. marca 1794 Vodniku na Gorjuše: »Kumerdej, Linhart in Japelj mislijo že dolgo na zboljšanje koledarja. Linhart je prevzel nalogo, da povzame iz svoje zgodovine najvažnejše dogodke izza prve naselitve Slova-

nov. To namerava priobčiti v koledarju, za kar mu bo vsak kmet bolj hvaležen kakor o. Marku (Pohlinu) za popis jeruzalemskega templja ali Trojanskih razvalin.« Zois je pomagal Linhartu tudi pri prevodu Wollsteinove knjige: »Bukvice od živinskih bolezní za kmečke ljudi« leta 1792.¹ Leta 1794. je Zois več izvodov te knjige poslal Vodniku na Gorjuše, da jih razdeli med kmete.² Ko je Linhart tako nepričakovano 14. julija 1795 umrl, je Zois Vodniku pisal: »S kakšnimi besedami naj Vam sporočim bridko naznanilo: Linharta ni več«.

Da je bil Blaž Kumerdej (1738—1805) tudi Zoisov prijatelj, je gotovo, samo natančnejših poročil nimamo. Vemo pa, da je Zois Kumerdeja zalagal s knjigami in da je vedel za vsak njegov korak, kar Kopitar v svojem listu z dne 6. februarja 1809 Dobrovskemu izrečno zatrjuje.³

Juri Japelj (1744—1807) je znan prevajalec svetega pisma in cerkven pesnik. Pri Zoisu je dobil tudi on obilo bodrila. Hudomušni Kopitar mu sicer zasluge krati, pove pa ob tej priliki marsikaj zanimivega o Japljevi izdaji svetega pisma. Japelj je pričel oskrbovati novo slovensko izdajo sv. pisma in si pridobil za sotrudnika Kumerdeja. Oskrbela sta rokopis novega zakona in petero Mojzesovih knjig. Revizor Janez Debevc se je spotikal nad germanizmi; pridružili so se mu še Vodnik, Škrinjar in drugi. Japelj je odšel za kanonika v Celovec, Kumerdej se je preselil v Celje. Izšel je torej I. del novega zakona (evangeliji) po Japljevem prevodu. Škrinjar je pričel v dobri slovenščini prevajati knjige Modrosti, Izaija itd. Revizorji so potem izdali II. del novega zakona proti Japljevi volji po lastnem prevodu. Stari zakon je izšel do psalmov v Japljevem duhu, vse drugo v Škrinjarjevem.⁴

Ravnikar Matej (1776—1845) je bil po Kopitarju priporočen Zoisu. Občeval je mnogo s Zoisom in je bil tudi njegov spovednik. Gotovo je Zoisovo omizje sklenilo, da bi se sv. pismo iznova izdalo v slovenskem jeziku, poslovenjeno po izvirniku in ne po Vulgati ali po drugojezičnih prevodih. Ravnikar in dr. Jakob Zupan sta pričela prevajati. Ravnikar je prevel prvih pet Mojzesovih knjig; prevod pa je ostal v rokopisu.⁵ Kopitar se je

¹ Jagić: Briefwechsel zwischen Dobrovsky u. Kopitar, str. 214. Kopitar piše: Wie sich Vodnik, B. Z.(ois), u. wir Krainer alle über die freysinger M. S. freuen.

² Cf. Briefwechsel etc., str. 2. Očita mu Neuerungs-sucht, Inkonsequenz in trdi: Von V. kriegem wir entweder sein Lebtag nichts oder was Kroatisches.

³ Časopis za zgodovino in narodopisje, XV, 128.

⁴ Briefwechsel, 216: Quae ex litteris Baronis de Zois, vere excellentissimi viri comunicas, semper placent quam maxime, etiamsi minus faverent amori proprio.

⁵ Neue Briefe etc. Str. 260.

¹ Dr. Glaser: Zgod. slov. slovstva, II, 37.

² P. pl. Radics: Anton Linhart v Ljublj. Zvonu, 1893, str. 90.

³ Briefwechsel, str. 9.

⁴ Briefwechsel, 38, 39.

⁵ Briefwechsel itd., str. 222: Kopitar piše 27. oktobra 1811 Dobrovskemu: Supan und Raunicher arbeiten brav an

veselil prevoda, zlasti ker bi moral iziti v novem črkopisu, ki bi ga sestavili pod vodstvom Dobrovškega¹ leta 1811., kakor citira Kopitar Dobrovškemu iz Zoisovega pisma 10. avgusta 1811.

Tudi dr. Jakob Zupan (1785—1818) je spadal v Zoisov krog. Zupan je leta 1809. dovršil doktorat bogoslovja na Dunaju in se 12. septembra istega leta vrnil domov. Jernej Kopitar je Zupana priporočil Zoisu, češ, da bi baronova bližina gotovo ugodno vplivala na nadarjenega Slovence ter ga bodrila k marljivemu delu. Že 3. decembra 1809 vprašuje Kopitar Zoisa: »Ali je že bil Zupan pri Vaši Milosti? Meni še ni nič pisal.« Bržkone pa se je Zupan kmalu zglasil pri Zoisu in se približal krožku, ki se je zbiral pri Zoisu. Ko sta Ravnikar, Zupan in njiju sodelavci Debevc, Balant, Škrinjar itd. hoteli izdati prevod svetega pisma, sestavljen naravnost po izvorniku, je Zois obljubil denarno pomoč.²

Tudi prof. Janez Nep. Primic se v pismu, poslanem iz Gradca 26. julija 1812 dr. Jakobu Zupanu, spominja Zoisa: »G. baron S. Zois mi je pisal in poslal en izvod Voltiggija. Oj, da bi ta vrli mož še dolgo živel v srečo človeštva!«³

Naposled ne smemo prezreti še enega Zoisovega prijatelja — Josipa barona Erberga, odgojevalca cesarjeviča Ferdinanda, ki nam je pozneje znan kot cesar Ferdinand I. Deset pisem obsegajoča zbirka je bila sprva shranjena v dolškem arhivu, potem jo je po nakupu dobil deželni muzej ljubljanski. V nji razpravlja Zois važne prirodopisne, gospodarske in znanstvene stvari. V prvem listu piše o pticah in različnih ornitoloških predmetih; v naslednjih o vrtnarstvu, gospodarstvu, o utrdbi Gólavca in Rožnika pred francoskim vpadom leta 1809. Najbolj so zanimiva pisma o slovenskem slovstvu. Za svojo knjižnico je nabiral slovanske starine, dragocene tiske, ne navadne knjige in rokopise. Med poslednjimi imenuje znameniti jezuitski dnevnik, v katerega so redovniki za svojega bivanja v Ljubljani vpisavali spomina vredne dogodke. Ta za ljubljansko zgo-

der Übersetzung der hebr. Bibel (nolunt enim versionem vertere). — Dr. Glaser: Zgod. slov. slovstva, II, 75.

¹ Briefwechsel, str. 214.

² Dr. Rudolf Mole: Dr. Jak. Zupan. Carniola, 1910, 105 sp.

³ V. Jagić: Neue Briefe etc. Str. 288.

dovino važni rokopis je Zois podaril baronu Erbergu, sedaj se pa hrani v deželnem muzeju.¹

Žal, da ni najti v Zoisovi zapuščini pisem, ki so mu jih pisali znanstveniki, državniki in drugi odličnjaki. Iz neke postranske opazke izvemo, da je Zois pisma navadno sežigal.

* * *

Ko smo pregledali Zoisovo življenje, smo se prepričali, da je bil Zois vsekako odličen mož. Ko je ležalo naše slovstvo še v povojih, mu je bil buditelj in podpornik. Obudil je Vodnika, ki bi bil sicer na Gorjušah ali pozneje kjerkoli gotovo slovstveno obmolknil. Le Zoisov trud in njegova blagodejna ocena sta ga zdramila in mu dala poguma za novo delo. Kopitarju je dal s svojo bogato knjižnico in navdušeno besedo priliko, da se je zatopil v slavistične študije in da je spisal slovensko slovnico. S svojim posredovanjem pri baronu Erbergu in grofu Hohenwartu je pripomogel, da so Kopitarja sprejeli v dvorno knjižnico. Linharta je bodril pri delu, mu pomagal s svetom in ga navduševal za slovenščino. Japlja in Kumerdeja je spodbujal pri slovenjenju svetega pisma, kakor pozneje Ravnikarja in dr. Jak. Zupana. Mnogo slovenskih in slovanskih starih knjig, mnogo rokopisov je ohranil in obvaroval razpada. Lepa zbirka rudnin v ljubljanskem muzeju je delo njegovega napora in znanja. Mož, ki je živel zaprt v svoji sobi, je z blagodejnimi žarki svojega duha razsvetljeval in ogreval ves slovenski svet. Zato mu je zaslužen na čast zlagal dr. Jakob Zupan² pesmice. Z vso pravico piše Jos. Marn: Kakor bi Vodnik ne bil znan Slovincem, tako bi Kopitar ne bil Slovanom; brez Kopitarja bi morda mati Slava ne imela Miklošiča, in brez Miklošiča — kdo ve, kako bi bilo še sedaj slovensko jezikoslovje.³ Ali ne živi torej baron Žiga Zois med nami — še dandanes? Po Vodniku bi smel tu on reči:

Ne hčere, ne sina
Po meni ne bo;
Dovolj je spomina:
Me dela pojo.

¹ Prof. Kaspret v Ljublj. Zvonu, 1889, 189 po Deschmannovem predavanju v Muzejskem društvu 19. jan. 1889.

² V Kranjski Čbelici, I, 76, 77; II, 49; III, 60.

³ Jos. Marn, Jezičnik, XXIII, str. 1.